

Социално психологически профил на неравенството в условията на икономическа и финансова криза

Завен Астадулов

Резюме – Неравенството е неизбежна последица от различното представяне на различните хора. Значителното неравенство обаче намалява социалното сближаване и играе важна роля за появата на глобални финансови кризи. Доходите на богатите се увеличили многократно, докато реалните заплати на по-голямата част от населението останаха непроменени. Стагнацията на заплатите принуждава хората да влязат в огромни дългове, за да отговорят на постоянно нарастващия стандарт на потребление, диктуван от богатите. Кредитирането на домакинствата от страна на банките расте, като вече се изравнява с кредитите, отпускани на нефинансови предприятия. Увеличаващият се дълг на домакинствата прави икономиката уязвима, а по-голямото неравенство намалява икономическия растеж, създавайки бариери пред социалната мобилност, което води до културно и интелектуално капсулиране на елита. Такъв елит е създател на олигархични структури и корупция и следователно неравенствата не могат да се възприемат като справедливи. Те са и в основата на забавения процес на обществено развитие в България.

Ключови думи – Дълг, растеж, неравенство, доходи, бедност, криза.

I. ВЪВЕДЕНИЕ

Едно напълно естествено човешко чувство като желанието за равенство се превърна в мощна движеща сила в човешката история. Равенство е един от идеалите на френската революция, чиито девизи звучат като: „Свобода, равенство, братство или смърт“. В Руската революция и другите социалистически революции последвали я идеята за равенство също е била движеща сила. Много индустриални стачки, демонстрации, революции и безброй други човешки конфликти не биха се случили без стремежа към равенство. Защитниците на свободния пазар обаче ни предупреждават за този основен инстинкт- завист, който ни завладява. Те казват, че политиките, които се опитват да принудят богатите да плащат повече данъци и да ограничат бонусите в банковата индустрия са завистливи. Те настояват да не повличат надолу тези, които са над другите, така че всички да станат равни. Неравенството е неизбежна последица различно представяне на различни хора. Богатите са богати, защото са по- добри в създаването на богатство. Вървейки срещу този естествен ход на нещата, единствено може да се създаде равенство само в бедността. Обществената трансформация през

последните 30 години наложи дълбоки промени в българското общество, в икономическата и в политическата област, възроди се гражданското общество, проведе се реформи в системата на социалната сигурност и в принципите на преразпределение. Равенството вече не е финална цел в обществото. Едновременно с недопускането на крайна бедност легитимация получава и разбирането за необходимостта от неравенства в доходите, базирани на труда и собствените постижения. Трансформацията наложи промени във всекидневния живот, промениха се навиците и обичайните практики за справяне в кризисни ситуации, прекъсна кариерното развитие на цели социални групи с различна степен на образование и квалификация, но най- драматично прекъсването в сигурната заетост беше за ниско квалифицираните работници. Беше буквално заличено значението на едни умения, професии и квалификации за сметка на нови, за които беше необходимо допълнително обучение. Трансформацията засегна буквално всеки един човек и се отрази на жизнените шансове и планове за бъдещето на всяко семейство. Цената, която се плати за обществената промяна е очаквано да бъде споделена, но субективното усещане е, че не е споделена нито поравно, нито справедливо- според положените усилия в образованието и в труда, в редица публично известни примери изключителното забогатяване не се дължи на проявени предприемачески нагласи и на постижения с капацитет да подобрят живота на хората.

През последните няколко десетилетия защитниците на свободния пазар успешно убедили много други , че като дадат по- голяма част от националния доход на основните доходоносители, всички ще се възползват от него. Това имаше предвид Милтън Фридман ,гуруто на свободната пазарна икономика, когато каза: „ Повечето Икономически заблуди възникват от навика да се вярва, че има строго ограничено парче от пая, което едната страна може да получи само за сметка на друг“[1] Ако в богатите има повече пари, те ще инвестират повече и ще печелят повече за другите като наемат повече работници за своите предприятия, които от своя страна ще купуват повече от доставчиците. Имайки по високи лични доходи, богатите хора ще харчат повече, давайки повече пари на компании, които продават, например спортни коли и дизайнерски дрехи. Компанията доставящи тези

Received: 05.03.2025

Published: 27.04.2025

<https://doi.org/10.47978/TUS.2025.75.01.024>

Zaven Astadurov is with the Technical University-Sofia, Faculty of Management, 8 Kl. Ohridski Blvd., Block 3, Floor 3511A, Sofia, Bulgaria (zastadurov@tu-sofia.bg)

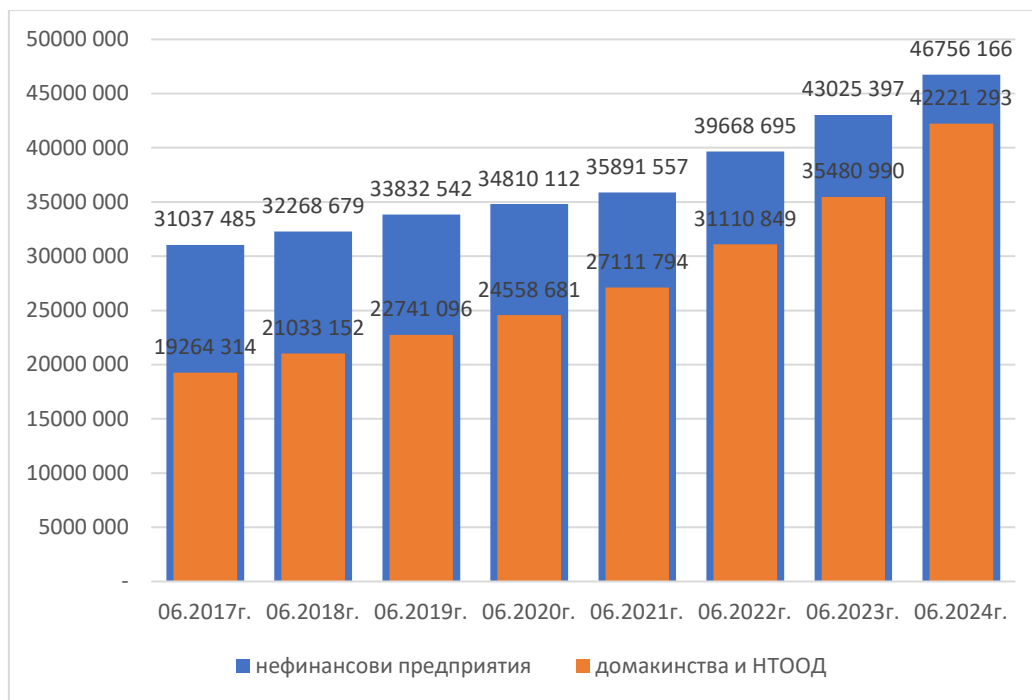
артикули, ще увеличат търсенето на автомобилни части и текстил, и техните работници ще получават по- високи заплати и ще харчат повече пари за храна за себе си и за дрехи т.е. искат да ни убедят ,че ако върхът на икономиката получава по- висок доход, той ще оправи нещата като го „спусне“ върху всички останали, правейки ги богати. Въпреки , че делът на бедните в националния доход може да е по- малък, той ще бъде по- голям в абсолютно изражение.

През последните три десетилетия вярата в ефекта на стичане на блага от върха към низините подтикна правителствата на много страни да предприемат- или поне да им осигурят политическо прикритие- политически мерки в полза на интересите на богатите хора. Облекчаване на законодателните актове за продуктите, труда и финансовите пазари направиха още по- лесно за богатите да правят пари. Данъците за корпорациите и хората с високи доходи бяха намалени, което ги улеснява да запазят спечелените по този начин пари. Но така се получи твърде голямо неравенство, което доведе до нестабилност и намалена мобилност. ” Някой икономисти подчертават, че значителното неравенство намалява социалното сближаване, увеличавайки политическата нестабилност. Това от своя страна обезкуражава инвестициите. Политическата нестабилност създава бъдещето където очакваната възвращаемост на инвестициите е несигурно. С намаляването на инвестициите намалява и растежа.”[2]

Значителен дял от националния доход отивайки към основните производители, може да увеличи съотношението на инвестициите. Но увеличаването на дела на инвестициите означава, че икономиката е по- изложена на несигурност и следователно става по- малко стабилна.

II. РОЛЯТА НА НЕРАВЕНСТВАТА В УСЛОВИЯ НА ИКОНОМИЧЕСКА И ФИНАНСОВА КРИЗА

Много икономисти посочват, че увеличението на неравенството играе важна роля за появата на глобалните финансови кризи. Доходите на богатите се увеличили многократно докато реалните заплати на мнозинството от населението са непроменени. Стагнацията в заплатите принуждава хората да влизат в огромни дългове, за да отговорят на непрекъснато нарастващия стандарт- потребление диктувано от богатите. Кредитите за домакинствата и НТООД са 43.009млрд.лв. (22% от БВП) в края на юли 2024г. Спрямо същия месец на 2023г. те се увеличават с 19,6%, като потребителските кредити имат 14% год. повишение през юни 2024г. На “Диаграма1“ ясно се вижда нарастването на кредитирането от банките на домакинствата, което приближава отпуснатите кредити за нефинансовите предприятия. Увеличаването на дълга на домакинствата (като дял от БВП) прави икономиката уязвима.

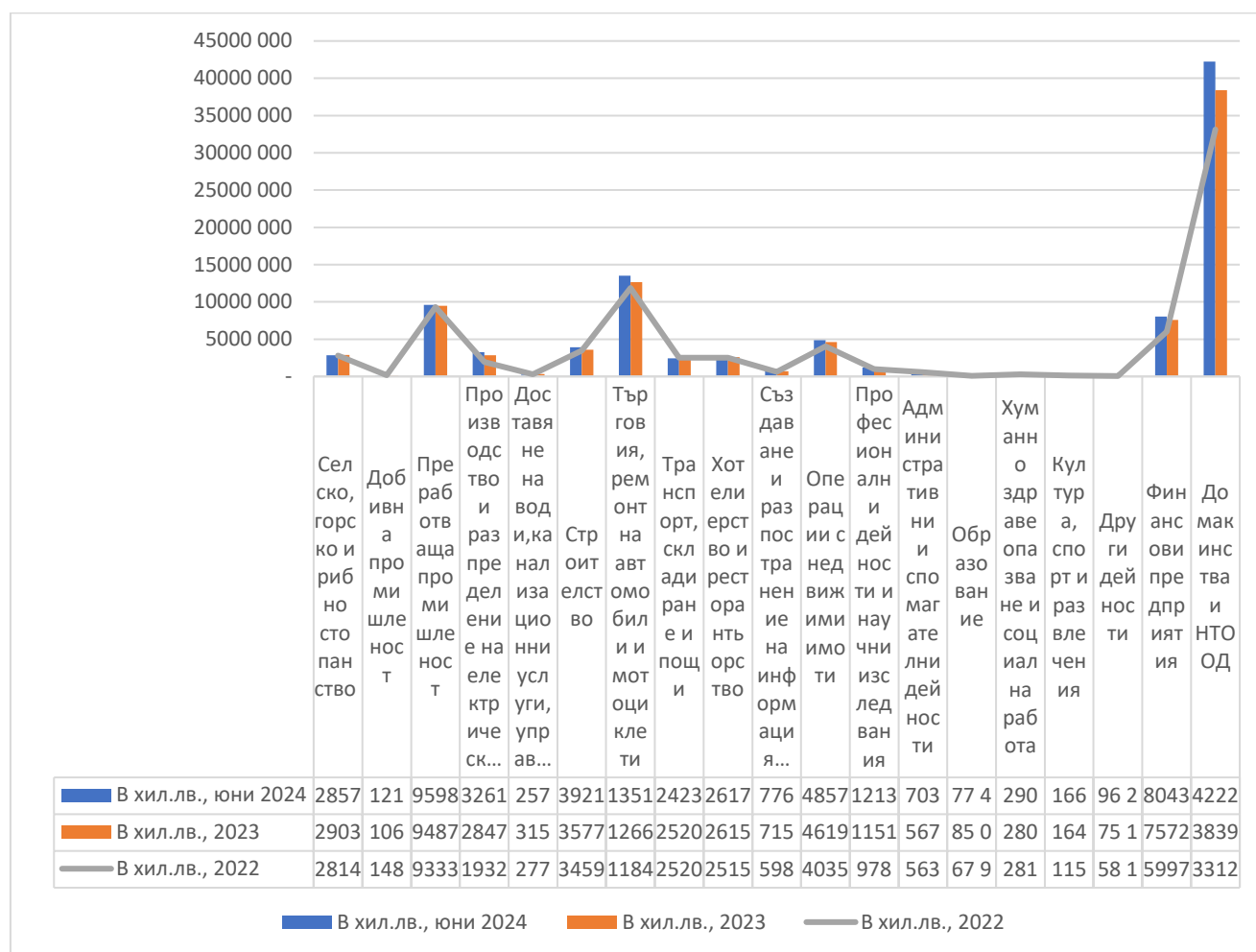
фиг. 1 Отпуснати кредити в хил. лева на нефинансови предприятия/домакинства и НТООД

Преподавателката от Харвард проф. д-р Стефани Станчева наричана от най-старият финансов всекидневник във Франция „Les Echos“ - “новата звезда на икономиката“ преди три години представи изследване ,което се занимава с различните начини, по които хората възприемат икономиката и как те влияят върху политическите им убеждения. Нейната работа попада върху данъчното облагане и социалните

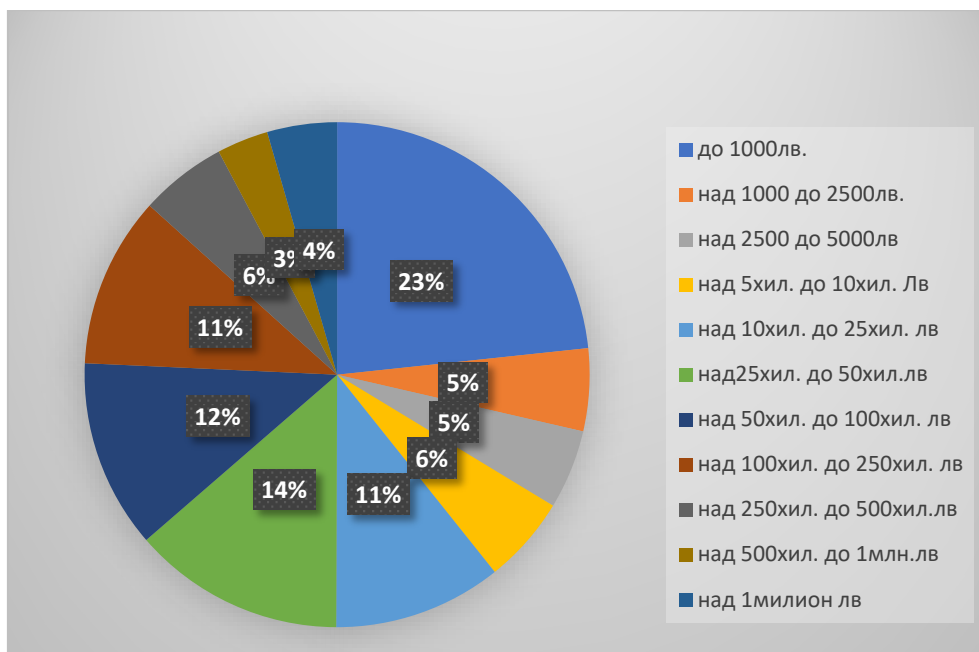
неравенства с цел както пише финансовия всекидневник обединявайки тези две теми: „ Да допринесем за по-добри публични политики, за да подобрим живота на хората по света“. Сайта на „ Свободна Европа“ от 02.12.2021г. са публикувани отговорите, които тя дава на Кристалина Георгиева в които обяснява взаимодействието между работещите, работодателите и публичните политики разделяйки го на три основни

етапа: Първият е пред-производственият, при който хората са още в училище, преди да излязат на пазара на труда върху тях започват да влияят политики като данъчно облагане на наследството, образование, неща, които оказват влияние на надареността на хората, върху това, което те ще донесат на пазара. Втория етап е производствения при който работещите и фирмите си взаимодействат, като тук се вписват политиките на пазара на труда: -конкурентоспособност; - научноизследователска и развойна дейност и политиките за иновации. Третия етап е пост-производственият, който обхваща политиките, въздействащи на хората след реализирането на доходите им- данъци и социално осигуряване. Тя счита, че традиционните социални държави влияят в първия етап чрез различни образователни политики и в третия чрез прогресивно данъчно облагане и социалното осигуряване, а втория етап не го разглеждат като отделен инструмент за намаляване на неравенството, а като политики за иновации, за растеж, които не са социални политики. Тя добавя, че ако това се е смятало за работещ подход във времената, когато всеки, който е имал образование, е имал очаквания, че ще си намери добра работа, а от там и добър стандарт на живот, то днешната глобализация и технологични промени изкореняват добрите работни места за средната класа. Така че този втори етап се превръща по нейни думи в

нещо много важно, към което трябва да се насочим, не само за целите на растежа и ефективността, но и за целите на борбата с неравенството, тъй като самият пазар на труда може да затвърди и засили неравенството. Но за да има пазар на труда трябва да има работещи нефинансови предприятия. За съжаление погрешната политика на банките за кредитирането им води до много силно свиване и затваряне на производства и цели предприятия. “Диаграма 2“ показва, че цели сектори изключително слабо се кредитират и то в продължение на години в случая за 2022г.,2023г., и до юни 2024г., а и назад във времето за сметка на жилищното строителство и операциите с недвижими имоти, а такива като преработващата промишленост където заетостта е най- голяма и дава по голяма принадена стойност на продукта е с ограничено кредитиране (проблема е и в скъпоструващите поточни линии, които банките не желаят да финансират без необходимата ипотека ,която не касае самата линия). Интересен е факта, че 23% от нефинансовите предприятия са кредитирани от банките до 1000лв “Диаграма 3“ по данни от БНБ. [3] От драстичното увеличено кредитиране на домакинствата проличава навлизането на работещите в дългова спирала, която е продиктувана от ограничения пазар на труда и инфлацията. За ширещата се бедност говорят тези 43% от кредитите на домакинствата са до 1000лв.

фиг.2 Кредитиране на финансови и нефинансови предприятия, домакинства и НТООД от банките в България

фиг. 3 Брой кредити в % отпуснати на нефинансови предприятия юни 2024г.

Кой ще остане да вегетира в бедност също до голяма степен зависи от намесата на правителството. Тази намеса най-ярко се усеща с намаляване на процента на енергийна бедност сред населението. „Синтезирано определение е дадено от д-р Теодора Пенева, от института за икономически изследвания при БАН, което цитирано гласи- Енергийно беден е потребител-лице или семейство, които при действащите цени на енергийни услуги-ток, парно, газ- поради своя доходен, възрастов, трудов, семеен или здравен статус попада под официалната линия на бедност, след разходите си, свързани с разумно потребление на енергийни услуги в дома си, необходими за извършването на различни нетърговски битови дейности, за осигуряване на нормативно осигурени стандарти за отопление в отопляемата част на жилищата, осветление, ползване на домакински и други уреди за готвене, охлаждане, топла вода, развлечения и обмен на информация, които са необходими за задоволяването на съответните основни потребности. Едно от водещите определения за „горивна бедност“ (енергийна бедност) е дефиниция в основата на която е свързана невъзможността на едно домакинство да достави 10% от доходите си за топлина, топла вода, осветление и други. Правилото на десетте процента- домакинство се счита за енергийно бедно, ако е необходимо да изразходи повече от 10% от дохода си за енергия, за да поддържа адекватен стандарт на топлина. Изводът е, че при покачващите се цени, като инфлацията в България достигна 18,7% през октомври на 2022година и при продължаващата тенденция без дългосрочни енергийни договори, може само да се прогнозира увеличаване на частта от населението, което ще се включи в армията на енергийно бедните граждани.“[4] Намаляване на енергийната бедност би последвало ако се увеличат трудовите доходи, но за тази цел са необходими дълбоки изменения в икономиката на страната ни. Дори и да допуснат бедните хора да излезнат от бедността чрез собствените си усилия, трябва да се изравнят и условията за децата (чрез подобно благосъстояние и образование), да се увеличи

достъпа до работните места(чрез намаляване на дискриминацията и присъствието на „свои“ хора в ръководството) и да не се позволява на богатите и силните да манипулират пазарите.

Въпреки, че неравенството в доходите е най-обсъжданото, то е само един вид икономическо неравенство. Можем да говорим и за икономическо неравенство по отношение на разпределението на богатството (собственост върху активи като недвижими имоти или акции) или човешки капитал (отнася се до уменията придобити от хора чрез образование и специално обучение). Освен това съществуват неравенства в неикономически аспект. В много общества на хората от грешната каста- националност, религия, пол, сексуална ориентация или идеология е отказан достъп до места в университети или високоплатени работни места, политически позиции и др. От всички изброени видове неравенство лесно може да се измери само неравенство в доходите и благосъстоянието. Данните за благосъстоянието са много по-оскъдни за това информацията за неравенството се оценява по отношение на доходите. Данните за неравенството в доходите понякога се основава на изследвания на потреблението, а не от реални доходи, информация за които е по-трудно да се получи.

Има няколко различни начина за измерване на степента на неравенство в разпределението на доходите. Най-често използваната мярка е коефициентът на Джини, кръстен на италианския статистик от началото на 20 век Корадо Джини. Повечето мерки за неравенство са като коефициента на Джини, изчислени за отделните държави. Въпреки това с нарастващата интеграция на националните икономики, в резултат на глобализацията, ние станаме от промените в разпределението на доходите за целия свят като цяло. Това се нарича глобален коефициент на Джини, който се изчислява приемайки всеки човек по света за гражданин на една и съща държава, и който не е много подходящ, тъй като светът не е истинска общност. Неравенствата в доходите

има значение само защото имаме чувства, положителни или отрицателни, солидарност или омраза – по отношение на включените в статистиката, нарича се референтна група. Не се интересуваме много как се справят хората, които принадлежат на друга референтна група. Наистина глобалното неравенство става все по актуално, тъй като хората разбират все повече и повече какво се случва в други части на света, благодарение на развитието на медиите и интернет и по този начин се засилва чувството за принадлежност към световната общност. На теория коефициента на Джини може да бъде от 0 до 1. На практика тези екстремни стойности са недостижими. В реалния свят няма държава с коефициент под 0,2 и над 0,75. Най-равноправните общества са съсредоточени главно в Европа с коефициенти на Джини между 0,2 и 0,3, като Норвегия е с най-равномерното разпределение на доходите от тях. На другия полюс са страните, чиито коефициенти на Джини са над 0,6 предимно Южноафриканските, САЩ и Китай са с коефициенти 0,45, 0,5. Грубо казано коефициентът на Джини от 0,35 служи като граница между относително равни страни и тези които не са. „България е все още на последно място в ЕС по коефициент на Джини. Страни като Бангладеш, Бутан, Буркина Фасо, Етиопия, Непал, Нигер, Монголия и др. имат по-малък проблем с неравенствата, отколкото България според коефициента на Джини. Проблемът на България е, че тя е сред първите във всички възможни индикатори за бедност и неравенство.“ [5] Ние имаме най-голямо различие между доходите на бедни и богати. Измерен в проценти през 2021 година коефициента на Джини за България е 40,8%- най-високия в ЕС. Данните на европейската статистическа агенция Евростат, публикувани на 23.03.2023г. на официалната и страница показват, че България остава най-бедният член на ЕС, дори вече е доста по назад от предпоследния в класацията по БВП на глава от населението. Румъния се е отлепила като наш съсед и на дъното и вече изпреварва страни като Латвия, Гърция, Словакия и Хърватия. Страните от ЕС с най-ниски нива на БВП на глава от населението за 2022г. изразен в ППС- паритети на покупателна способност измерващ съотношенията на цените в сравняваните страни, са били за България – 41% под средното ниво за ЕС, Словакия-33% и Гърция 32%. На другия полюс с най-високи нива изразени в ППС са Люксембург-161%, Ирландия-134%, Дания-36% над средното ниво на ЕС.

В книгата „Социологията като граждански ангажимент“ авторите изтъкват, че „Субективните нагласи за съществуващите неравенства в България отразяват по-общата тенденция, констатирана в съпоставката „Западна - Източна Европа“-нормативно приемане на по-големи неравенства, дължащи се на по-голям принос в работата и приемане на съществуващите неравенства. Мнението, че правителството трябва да вземе мерки, за да намали различията в доходите в България се подкрепя от 88%, несъгласните са едва 3,2%, не можещите да преценят са 8,6%. Същевременно нагласите за справедливост на разпределение на доходите „според труда“ се споделят от 80% от респондентите в България. При това спрямо принципа за разпределение според приноса в труда не се наблюдава статистически значима разлика в нагласите

на бедните, средните и богатите, дефинирани според доходния слой, към който респондентите принадлежат. Обратно, нагласите за справедливост на доходите на принципа „по равно“ се споделят от по-нисък дял респонденти, но съществува статистическа разлика между доходните слоеве. Съгласни с разпределението по равно са 56% от долните доходни слоеве, 49% от средните доходни слоеве и 24% от високите доходни слоеве. Основния извод е, че разпределението според труда се възприема като справедливо от различните доходни слоеве, докато разпределението според принципа „поравно“ има различна подкрепа сред принадлежащите към долните, средните и високите доходни слоеве.“[6] В посочената книга авторите изтъкват още, че „Теоретичната рамка, която съответства на модернизацията в посока на обществената промяна към либерална демокрация, защита на индивидуалните права и свободи, рационална отговорност, включва освен това съблюдаването на принципа за равенството на възможностите, както и на принципите за отчитане на общото благо, както и на интересите на тези които са в по-неизгодна позиция по силата на природни и непроменими характеристики по рождение. Две са трудностите пред възприемането и прилагането на тази теоретична рамка в България- едната е изключването на неравенствата като част от общата теория за обществото и модернизацията, използвана за обяснение на процесите в Югоизточна Европа. Второто препятствие е идеологическото третиране на неравенствата, било от леви позиции, фаворизиращи равенството и егалитарните нагласи, без да се отчита мотивиращия ефект от неравенствата, техният капацитет да форсират общественото развитие или обратно, фаворизира се икономическият растеж, без да се отчита и компенсира достатъчно жизнената ситуация на онези, които по рождение са с ограничени жизнени шансове.“[7] „Имайки предвид нарастването на неравенствата в отделните общества и появата на олигархични структури, можем да твърдим, че нарастват неравенствата в глобален мащаб.“ [8] „Съществуването на олигархични структури и корупцията са част от проблема с невъзможността неравенствата да бъдат възприемани като справедливи в България и на Балканите. Те са в основата и на забавения процес на модернизация и на обществено развитие в България след приемането и в ЕС през 2007г.“ [9]

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Най-разумното заключение, което може да се направи от преглед на различни теории и емпирични данни е следното: както твърде силното, така и твърде слабото неравенство има отрицателно въздействие върху икономиката на страната. Ако неравенството е твърде силно или твърде слабо, то възпрепятства икономическия растеж и създава социални проблеми от различно естество. Идеята чрез развитието на технологиите да се решават тези проблеми в някои случаи се получава успешно, но неравенствата стават все по-големи, а някои проблеми се задълбочават. Не могат да се решат основни проблеми като достъп до питейна вода, здравеопазване, образование, изменения

на климата и други. Наблюдавайки пространството на социалните стартъпи от няколко години се забелязва сериозен растеж. Докато търговските стартиращи компании предлагат осезаема възвращаемост на инвестициите, стартъпите за устойчивост и социално въздействие натрупват възвращаемост на инвестициите чрез пулсиращ ефект върху нашата икономика, общество и общност. Това пространство продължава да расте и да става все по добро с всяка изминала година. Корпоративните клиенти и инвеститори все повече търсят зелени екосистеми, което ще видим и през 2025г., и напред във времето. Свидетели сме обаче и на много примери как проблемите се задълбочават само защото компаниите, които се опитват да ги решат, действат в името на своята парична печалба. Пример за това са болниците, които оперират като търговски дружества, заради което здравеопазването стана скъпо. За социалните стартъпи е напълно нормално да имат приходи от своята дейност и дори да реализират печалба, но разликата между не социално ориентираните е в това за какво ще се използва тази печалба. При тях тази печалба се реинвестира за усилване на тяхното социално въздействие, а не се разпределя като дивидент. Като цяло социалният стартъп решава социални, културни или екологични проблеми. В своя план за устойчиво развитие на света ООН си е поставило следните цели по които работят множество социални предприемачи като:

- никаква бедност;
- намаляване на неравенството;
- без глад;
- достойна работа и икономически растеж;
- чиста вода и канализация;
- достъпна и чиста енергия;
- достъп до добро здравеопазване;

- качествено образование;
- индустрия, иновации и инфраструктура;
- отговорно потребление и производство;
- опазване на климата.

В днешно време все повече хора и организации отделят внимание и значение на тази тема. Все повече хора в България осъзнават, че да правиш бизнес и пари не е достатъчно, а трябва да имаш и положително въздействие върху обществото. Въпреки че неравенството винаги ще съществува, с правилните политики ще можем да живеем като равни доходи и възможности както при обществата на норвежците, финландците, шведите и датчаните.

IV. ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Фридман, М., Фридман, Р., Свобода выбирать, Москва, Новое изд-во, 2007г.;
- [2]. Чанг, Х., Как устроена економика, изд-во „Манн,Иванов и Февър“, Москва, 2015г.;
- [3]. БНБ-Прессъобщение-Парични депозити и кредитни показатели юли 2024г.
www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/202407_s_ms_press_al_bg.pdf
- [4]. Национален статистически институт, Статистически справочник 2022, изд. „ЕА“ АД, София, 2022г., стр. 113-114;
- [5]. Гълъбининов, Р. статия Коефициентът на Джини-поредният показател, от който много трябва да ни е срам, Offnews, 01.07.2019, <https://offnews.bg/ikonomika/koeffitientat-na-dzhni-poredniat-pokazatel-ot-kojto-mnogo-triabva-706440.html>;
- [6]. Грекова, М., Минева, М., Вайсова, Л., Благоев, Д., Социологията като граждански ангажимент, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2022г. стр.78;
- [7]. Грекова, М., Минева, М., Вайсова, Л., Благоев, Д., Социологията като граждански ангажимент, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2022г. стр.95;
- [8]. Фукуяма, Фр., Идентичност. Борбата за признание и политиката на гнева, изд. „Изток- Запад“, София, 2019г.;
- [9]. Stoilova, R.(2018), Chances and Barriers before the Bulgarian Society Ten Years after the EU Membership. Zeitschrift Sudosteuropan Mitteilungen, Helf 05-06.

Social psychological profile of inequality in the conditions of economic and financial crisis

Zaven Astadurov

Abstract - Inequality is an inevitable consequence of different representation of different people. However, significant inequality reduces social cohesion and plays an important role in the emergence of global financial crises. The incomes of the rich have increased manifold while the real wages of the majority of the population have remained unchanged. Stagnant wages are forcing people into massive debt to meet the ever-increasing standard of consumption dictated by the rich. Lending by banks to households is growing, now equaling the loans granted to non-financial enterprises. Increasing household debt makes the economy vulnerable, and greater inequality reduces economic growth, creating barriers to social mobility leading to cultural and intellectual encapsulation of the elite. Such an elite is the creator of oligarchic structures and corruption, and therefore inequalities cannot be perceived as fair. They are also the basis of the delayed process of social development in Bulgaria.

Keywords- Debt, growth, inequality, income, poverty, crisis.